

ТРИ КУЮМДЖИЙСКИ ТЕФТЕРА НА ИЗВЕСТНИЯ ГАБРОВСКИ ЗЛАТАР МАКСИМ ГРИГОРОВ

Юлиана Шулекова

Предмет на настоящия доклад са три куюмджийски тефтера на известния габровски златар и епитроп в църквата "Св. Троица" в Габрово – Максим Григоров (Шулекова, Чолакова 2001, 23).

През XIX в. Габрово се оформя като известен златарски център (Чернев 1964, 26) с обособена златарска махала (Инв. № 1, 908, VI В, 617), а златарският занаят е един от първите и добре организирани в куюмджийски еснаф (Шулекова 1980, 94–95).

Във фонда на РИМ – Габрово се съхраняват три куюмджийски тефтера (Инв. № 368 В, № 378 В, № 376 В, РИМ – Габрово).

През 1921 г. Бяла Максимова, дъщеря на златаря Максим Григоров ги дарява на Историографското дружество в града. Те са с твърди картонени корици, а в левия горен ъгъл на етикетчетата са изписани следните номера: № 58 "а"; 58 "е" и 75, с които са заведени в дарителската книга (Инв. № 3322 К, РИМ – Габрово). Тефтерите са с формат 30x12 см. Листовете вътре са от плътна хартия с широки и тесни графи.

Първият по хронология тефтер обхваща периода от 28 януари 1876 г. до юни 1880 г., като вписванията вътре са направени почти изцяло с черно мастило и една малка част – с лилаво. Има и допълнения с черен молив. На титулната му страница в средата е записано с черно мастило: "1876 януария 28 Габрово. Тефтер на Максима Григорова" (Инв. № 368 В). Той съдържа 92 пронумеровани страници, в които са записани 500 сметки за поръчки на различни видове накити, утвари, инструменти. Те се отнасят до клиенти от различни селища и колиби на габровския регион, както и за търговия с тях в други селища от страната. Сметките са записани прецизно, като в тях са посочени селището, името на клиента, вида на накитите, материалът, от който ще се изработват, теглото, колко е дал клиентът, колко е допълнил майсторът и накрая колко струва "усталък". В някои от сметките е посочен и етническият произход на клиента, неговата професия, както и целта, за която се изработват накитите: за "мень" (годеж), сватба и др.

При втория тефтер (Инв. № 376 В) на третата страница е записано: "1879 ноемврия 9" и накрая завършва с: "19 юли 1882". Съдържа 123 пронумеровани страници. На гърба на корицата му има етикет, на който е отбелязано: "№ 62", а в долния край е от-

печатано: "LAZAR KOITS BUDAPEST". По всяка вероятност това е фирмата, от която е закупен и внесен тефтерът. На авантитулната му страница, в горния десен ъгъл, има малък елипсовиден печат със слънчев диск, лъчи и инициалите: "С. З. Попов". Тефтерът е изписан с лилаво мастило и на места има допълнения с черен молив. Съдържа 426 сметки за поръчки, за дадена стока за продан извън "дюгеня" за Русчушки и Разградски, Плевенски и Ловешки села, за закупени стоки: масло (олио), черна и бяла вълна, жито, вино, захар, бакър, дудия, куршум и др. за лични нужди.

На гърба на корицата на третия тефтер (Инв. № 378 В) е записано: "1889 априлия 26", а на края: "1881 март 8. Габрово". Съдържа 80 прономеровани страници. Вписванията са правени изцяло с черно мастило, с изключение на последните 2-3 страници, където се вижда лилаво. Съдържа 499 сметки за поръчка на накити, утвари, закупена друга стока, за наемане на калфа, за което четем: "1889 априлия 26 пазарихме Ивана Милчов калфа за една година за 350 гроша." Следват плащанията по месеци. Наред със сметките за поръчки тук фигурират и сметки за даване на пари в заем, лихварство, прекупвачество, за различни плащания на ратаи по ниви, яхъри, вземания на пари от зеле, орташки сметки, плащания на данъци, разходи за битови нужди: дърва за огрев, брашно, за празници – мисир и кокошки, вино.

Вписванията и в трите тефтера са направени на български език от ръката на едно и също лице – Максим Григоров. Има и няколко изключения за допълнения към сметките, записани с молив, вероятно от друго лице. Информацията в тези тефтери касае главно златарският занаят, изработката и търговията с куюмджийски произведения. Освен в дюкяна си Максим Григоров продава стоката си и по пазари, сборова, панаири в други селища из цялата страна като: Русчушко, Разградско, Плевенско, Ловешко, Калофер, Шипка, Казанлък и дори извън страната в Букурещ, Цариград в сдружение с други търговци и кърджи, като плаща кирията, отбелязва прецизно всички разходи и накрая "файдата" от тях.

При всички сметки фигурират цените на различните предмети, изработвани по това време, както и парите, които се намират в обръщение за този период.

Повечето от направените поръчки се отнасят до изработката на накити, като най-многобройна е групата на различни видове чапрази. Посочени са местните названия: "ягода, киманета, гангари, ламички, фтички, решеткини". Според формата те са: криви, завити, сидефени с пречки, без пречки. Записани са и видовете по-големина: големи, средни, малки, както и материала, от който са изработени – главно сребро, сребро с позлата и по рядко медни. Така на с. 68 от втория тефтер е записано: "1881 априлия 21, що заема свако Иванъ 330 дра, 2 кадилници с тасове,

95 дра 2 кандила, 298 дра 5 чиф гангарии с преч, 130 дра 2 чиф. киманета, 1 кръст сребърень, 152 дра 3 чиф. гривни, 110 дра 2 чиф. алхалии, 56 дра прастени, 72 дра 2 чиф. ягоди, 3 чиф. криви чапр, 2 чифта фтички, 2 ламички, 2 светилника, 100 прастена”.

На с. 80 от същия тефтер четем: “1881 ноемврия 14,558 дра 10 чифта гангарии, 606 дра, 10 чиф. гангарии, 524 дра 8 чиф. киманета, 490 драма 10 чифта арнавут, 249 дра 5 чиф. алхалии, 288 дра ягоди саде, 148 дра 3 чиф сидефени, 44 драма прастени, 9 макари по 8 . Провеждам по Цана. 40 дра трепки и моски. 40 дра прастени, 100 дра интеш 2 чифта, 1 шипки, 25 ноември утакмихме”. Много са поръчките за чапрази, като най-много от тях присъстват в сметките, които се отнасят до дадени на съдружници за продан в други селища.

На второ място в поръчките и сметките се споменават гривните: алхалии, алалии, интешии, циганки. Според размера и формите те биват още: широки, тесни, големи, малки. Най-голяма е групата на алхалиите, които са типични за габровския регион и се носят по една и на двете ръце. Обикновено те се дават и като сватбени дарове. Те се състоят от две полудъги, закопчаващи се посредством шарнир. По повърхността на някои от тях има украса на ивици по дължина, като се редуват по едно, две или три ребра, гладки или със стилизиран растителен мотив: палмета, розета, полуелипси, гроздовиден орнамент, нарезки, точки и между тях се вижда шнуровиден, усукан или преплетен тел и ситни гранули (Шулекова 2002, 148).

На трето място се открояват поръчките за пръстени. Те се носят от мъже и жени в Габровско и присъствуват в почти всяка сметка наред с чапразите и гривните. Те могат да бъдат с кошничка, с “ялдъзи”, с “камъни” с емайл, шарени, с “мехур” или печат и в някои с инициали на лицето. Така в една поръчка четем: “Боженците Нено Иванов, прастен Олуклия пазарен съсъ Н и И, главни букви и позлатени на дясното кутре”.

Бройката на поръчките за обици е най-малка в сметките.

Освен накити, Максим Григоров изработва и печати “мехур”. Така в една сметка е записано: “1876 март 6 Цанко Рачко 2 мехурчета, 1 мехур за Ловчалия, 1 куличка откована”. Освен за частни лица той изработва и печати за църкви, което се вижда от следната поръчка: “1890 януария 15 от триченската черква с архангеле перинч за 32:40”.

Габровският златар Максим Григоров изработва и църковна утвар. Той е изключително вещ в занаята и затова неговите съдове и предмети за църковни треби са търсени из цялата страна, включително и в селища като Враца, Трявна, Търново, които са известни златарски центрове по това време. И в трите тефтера в поръчките и сметките за утвари, най-много са кандилата. Така в

първия тефтер на с. 15 четем: (Инв. № 368В) "1876 февруария 24 от Трявна Марко Витанов 44 драма кандило му проводихме по Анастаси". На друго място: "От Трявна попъ Костадин 83 драма сребро за 2 кандила по 30 пари усталък". В сметките за дадени за продан предмети извън "дюгена". Списъците на утвари са дълги. Така в един от тях четем: "1890 март 27 какви стоки зема Георги за към Плевена и Враца: 350 драма един подир голям и дискос, звезда лажичка копие и теплота, 300 драма вторият сосъ всички такъми, 159 др. кадилници, 140 драма втората кадилница, 81: голямъ кивот, 131:2 кивота позлати, 325:6 кандила, един дискосъ даде, една лъжица, една теплота, 93 драма крастъ голямъ, 73 драма другия кръстъ, 66 драма третия. Един чиф чапраз със бели сидефи, за харч пари 150 гроша, един чиф светилници за двери, един крастъ за распятие утъкмено".

След кандилата в поръчките по брой идват кръстовете. Те са: малки, големи, "за распятие", сребърни, пиринчени, с емайл. След тях са посочени потири "сосъ сичките им такъми", дискуси, теплоти и разбира се "лажички" сребърни и с позлата за причастие. Изработва още кадилници, кивоти: големи, малки, позлатени.

Към предметите за църковни треби, но не и за преки обреди, принадлежат т. нар. "вотиви". На няколко места в тефтерите се споменават поръчки за тях. Така в първия тефтер (Инв. № 368 В), на с. 29 четем: "Поповци Димитрица 5 драма сребро за крак леви" и по-нататък пак в същия тефтер е отбелязано: "От Райновци Начовица 7 драма сребро за крака леви има рана".

И в трите тефтера са записани поръчки за светилници. Така в една от тях четем: "Рачовци Колю Пенчев 1 кръжило остави да направим светилник". Тук е посочен и материалът, от който ще се изработи той. Повечето поръчки се правят с материали на клиента, което се вижда от сметките и по-малко се изработват с донаждане от страна на майстора. При златните накити те се правят с материал изцяло от клиента, като в сметката е записана и неговата равностойност в грошове. За направа на накитите се дават различни златни и сребърни монети: меки махмудии, главно за позлата, наполеони "франчушки" франкове, "франга" румънска, турски лири, ирмилици, бешеклици, рубета, немски минцове, "звонки" немски марки, рубли. В сметките е дадена и тяхната равностойност в грошове или български левове. Освен монети клиентите носят и "вети" накити, "вети пари". Това са излезли от употреба монети, които са поизтрити, с намален грамаж и не отговарят на номиналната стойност. В тефтерите се срещат и сметки за закупуване на едро на "стари пари" от самия златар, като материал за изработка на готова стока за продан по панаири, пазари.

Тези сведения са изключително ценни като изворов материал, тъй като дават информация не само за куюмджийския заная-

ят, но и за паричните средства, които са в обръщение по това време, както и че златари и търговци следят стриктно за промяната на паричните курсове и се съобразяват с нея.

Освен с изработка и продажба на златарски произведения в трите тефтера са отразени и финансовите операции на Максим Григоров, като сарафство, даване на пари в заем на различни хора, църкви, дори на известни габровски търговци като Янко Арнаудов, споменат на три места.

И тук сметките са водени педантично, следи се за точното разплащане, като в някои бележки има за вересии в пари и стока. С израза "дадох с файда" или "получих с файда" е отразена и печалбата от заетите пари. В някои от сметките са посочени и занаятията на клиентите – занаятчии, куюмджии, папукчии, фурнаджии, кундурджии, свещеници, терзии, търговец и т. н. Посочени се и турските имена на някои от тях. Така в третия тефтер (Инв. №376 В) четем: "1880 февруария от Адамово Кадир Асанов 5 рубки на заем, 10 рубли на заем, 7 рубли тислиме" и по-нататък: "От Адамово, Чокмака Ахмед 3 рубли заем".

От бележките в тефтерите може да се проследят и отношенията в семейството. От една страна има задружност и доверие, а от друга подробни сметки, дори и за най-дребни разходи по празници като Великден, Коледа. Записани са всички харчове за: мисиря, кокошки, вино, брашно, захар, та дори най-незначителни разходи по тях.

Тефтерите на габровския златар Максим Григоров са изключително ценни със сведенията, които ни дават за един от най-добре развитите и организирани занаяти в Габрово. От списъка с поръчките и сметките в тях можем да определим какви са най-разпространените и носени накити в Габровския регион, да се направят изводи за техниката на изработка, местните названия, за някои от които няма друг източник и са споменати за пръв път в тези тефтери. Може да се определят какви накити се поръчват най-често за годежи и сватби като дарове, материалът от който се изработват. Може да се направят изводи за социалния състав на местното население, за цените на изработените предмети и утвари, за паричното обръщение и курсовете на монетите по това време, тяхната равностойност в грошове и левове. Търговията със златарски произведения на габровския куюмджия Максим Григоров излиза извън границите на региона и стига дори до известни и утвърдени вече други златарски центрове като Враца и Търново, и та чак до Букурещ и Цариград, което още веднъж говори за голямото майсторство и вещина, с която работи този прочут габровски златар.

По-нататъшните проучвания на тези тефтери ще допринесе за изясняване на други въпроси свързани със старите майстори и тяхното художествено наследство.

ЛИТЕРАТУРА:

Чернев 1964: Ч. Чернев. Изкуството на старите български златари. – Изкуство, 3, 1964.

Шулекова 1980: Ю. Шулекова. Златарството в Габровския край през XIX и началото на XX в. – Векове, 4, 1980.

Шулекова, Чолакова 2001: Ю. Шулекова, Кр. Чолакова. Църквата Света Троица. Габрово, 2001.

Шулекова 2002: Ю. Шулекова. Гривните – един обикнат народен накит у балканджиите – В: Народна култура на балканджиите, т. III. Габрово, 2002.

THREE UNKNOWN COUMJIISKI REGISTERS FROM 1876 TO 1890 OF THE FAMOUS GABROVONIAN GOLDSMITH MAXIM GRIGOROV

JULIANA SHULEKOVA

(Summary)

The author treats three registers, which concerned work of famous gabrovonian coumjla Maxim Grigorov. It spaned period from 1876 y. to 1890 y. and gave notion for different goldsmith's products making by him, its material (varios types coins), local names of types finery, prices for make, as well as a season of order mostly as wedding presents. The registers are valuble contribution to studyng of one of the earliest and well organized crafts in Gabrovo.